

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Pikkupeura, Vilma; Lindeman, Anni; Huovinen, Terhi

Title: Koululiikuntaa kaikille!

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Liikuntatieteellinen Seura ja kirjoittajat

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Pikkupeura, V., Lindeman, A., & Huovinen, T. (2023). Koululiikuntaa kaikille!. In R. Roitto, & A. Saari (Eds.), *Kaikille avoin liikunta kunnissa* (pp. 50-53). Liikuntatieteellinen seura.

Liikuntatieteellisen seuran tutkimuksia ja selvityksiä, 24.

https://www.lts.fi/media/lts_julkaisut/lts_selvityksia/kaikille-avoin-liikunta-kunnissa.pdf

Koululiikuntaa kaikille!

Opettajat tarvitsevat osaamista liikunnan kolmipor-
taiseen tukeen ja soveltamiseen erilaisille liikkujille.
Koululiikuntaa kaikille -täydennyskoulutus tarjoaa
opettajille keinoja toteuttaa soveltavaa liikuntaa.

Soveltavaa liikuntaa opiskellaan opettajakoulutuk-
sessa vain vähän. Liikunnanopettajaksi valmistu-
neet kertovat kuitenkin tarvitsevansa työelämässä
lisää erityispedagogista osaamista ja valmiuksia hetero-
geenisen ryhmän kohtaamiseen. Tarve on noussut esiin
selvityksistä jo pitkään (Laine ym. 2021). Jotta inkluu-
sio voisi toteutua, tarvitaan koulutusta, jossa opettajat
saavat monipuolisen käsityksen liikunnan soveltamisen
mahdollisuuksista. Yhdenvertainen liikuntakasvatus ei
ole kuitenkaan ainoastaan opettajien käsissä, vaan vaa-
tii onnistuakseen myös moniammatillista yhteistyötä
kuntien sisällä.

Koululiikuntaa kaikille -täydennyskoulutus tarjoaa
opettajille työkaluja oppilaiden kohtaamiseen ja liikun-
nan soveltamiseen, inklusion edistämiseen koulussa,
moniammatillisen yhteistyön toteuttamiseen ja peda-
gogisten asiakirjojen hyödyntämiseen sekä kolmipor-
taisen tuen käyttämiseen oppilaan tukemisessa.

Jyväskylän yliopisto on yhteistyössä soveltavan lii-
kunnan kentän eri toimijoiden kanssa tarjonnut sovelta-
van liikunnan täydennyskoulutusta opetustoimen hen-
kilökunnalle vuosina 2020–2023. Koululiikuntaa kai-
kille -hankkeet ovat lisänneet opetustoimen henkilöstön
valmiuksia suunnitella ja toteuttaa soveltavaa liikun-
taa tukea tarvitseville oppilaille ja näin edistää oppilai-
den yhdenvertaisuutta liikunnan opetuksessa kaikkialla
Suomessa. Jokaiseen koulutuskokonaisuuden aihealuee-
seen on valittu kouluttajiksi Suomessa merkittävimpiä
oman osaamisalueensa asiantuntijoita, jotka ovat sovel-
tavan liikunnan asiantuntijoita, tutkijoita ja opettajia.

Koulutuskokonaisuudet ovat rakentuneet vii-
destä puolenpäivän koulutuksesta ja lähijaksojen väli-
sistä itsenäisistä verkkotehtävistä. Koulutuspäivien
aiheet on mietitty kentällä toimivia liikuntaa opettavia
opettajia ja muita koulutoimissa työskenteleviä ajatel-
len – aiheiden valintaan ovat vaikuttaneet koululiikun-
nassa tunnistetut haasteet. Tämän artikkelin julkaisu-
hetkellä koulutushankkeen neljäs kierros on meneillään

ja jo noin 200 opetustoimen henkilöä on osallistunut
koulutukseen. Koululiikuntaa kaikille -täydennyskou-
lutushankkeet on rahoittanut Opetushallitus.

Toimintakyvyn haasteet

Liikuntakasvatuksen ryhmät ovat monin tavoin hete-
rogeenisia. Oppilaat voivat erota toisistaan esimerkiksi
liikunnallisilta taidoiltaan, motoriselta kehitykseltään
ja fyysiseltä toimintakyvyltään. Noin 23 prosenttia
perusopetuksen oppilaista tarvitsee tehostettua tai eri-
tyistä tukea oppimiseensa esimerkiksi vamman tai pit-
käaikaissairaudesta vuoksi (Tilastokeskus 2022).

Koululiikunnan tavoitteena on edistää oppilai-
den fyysistä, sosiaalista ja psyykkistä toimintakykyä ja
tukea myönteistä suhtautumista omaan kehoon, sekä
edistää liikunnallista elämäntapaa. Jokaisella liikun-
tatunnilla on tärkeää luoda positiivisia liikuntakoke-
muksia. (POPS 2014.) Myönteiset koululiikuntakoke-
emukset edistävät liikunnallisen elämäntavan omak-
sumista (Hirvensalo ym. 2000). Liikuntatuntien pitää
taata jokaiselle mahdollisuus onnistumisen kokemuk-
siin, joten yksilön huomiointi on opetuksen suunnit-
telun ja toteuttamisen lähtökohta. Osallistumista
tuetaan oppilaita osallistavilla työtavoilla, eritasoi-
silla tehtävillä sekä selkeällä organisoinnilla ja viestin-
nällä. (POPS 2014.)

Seuraavaksi avaamme tarkemmin, miten erilaiset
lait ja asetukset ohjaavat oppilaiden yhdenvertaiseen
osallistumiseen liikuntakasvatuksessa. Tarkastelemme
myös millaisin pedagogisin keinoin osallistumista ja
osallisuutta on mahdollista tukea.

Yhdenvertainen osallistuminen ja oppimisen tuki

Yhdenvertaisuutta koskevat säädökset

Jokaisella oppilaalla on oikeus osallistua koulun toi-
mintaan, mukaan lukien koululiikuntaan ja välitun-
tileikkeihin. Suomessa perusopetuksen yhdenver-
taisuutta turvaavat lainsäädännöllisesti esimerkiksi
perustuslaki, ihmisoikeussopimukset, kuten YK:n lapsen
oikeuksien sopimus (LOS) ja YK:n yleissopimus
vammaisten henkilöiden oikeuksista (CRPD), perus-
opetuslaki, yhdenvertaisuuslaki ja tasa-arvolaki.

Koulutuksen järjestäjä on velvollinen edistämään yhdenvertaisuutta ja huolehtimaan, että oppilaitoksella on voimassa oleva yhdenvertaisuussuunnitelma (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, 6 §). Jotta oppilas, jolla on vamma, voi yhdenvertaisesti muiden kanssa saada koulutusta, on koulutuksen järjestäjän tehtävä asianmukaiset, kulloisessakin tilanteessa tarvittavat, kohtuulliset mukautukset (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, 15 §; CRPD 27/2016, 24 §).

Kohtuullisia mukautuksia ovat esimerkiksi opiskelutulkin tai oppilaalle sopivien liikuntavälineiden saatavuus oppitunnilla. Se voi olla myös tilojen esteettömyyden parantaminen, vaikkapa rampin tai porrashissin asentaminen kouluun, mikäli se on teknisesti mahdollista. Kohtuullisten mukautusten epääminen on syrjintää (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, 8 §). Yhdenvertaisuuslain (1325/2014, 8 §) mukaan *”ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakauksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella”*.

Kolmiportainen tuki

Perusopetuslain (628/1988, 30 §) mukaan oppilaalla on oikeus saada koulunkäynnin ja oppimisen tukea heti tuen tarpeen ilmetessä. Oppimisen tuessa on kolme tasoa: yleinen, tehostettu ja erityinen tuki. Kolmiportaisen tuen malli hyväksyttiin perusopetuslakiin vuonna 2010 (Perusopetuslaki 628/1988, § 16–17). Lakimuutoksen tavoitteena oli edistää oppimisen tuen varhaista saamista sekä monipuolistaa tukimuotoja ja moniammatillista yhteistyötä. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin (2014) on kirjattu tuen järjestämistä ohjaavat periaatteet, joiden mukaan oppilaan saaman tuen tulee olla joustavaa, pitkäjänteistä ja suunniteltua. Tukimuotojen tulee edistää mahdollisuuksia onnistumisen kokemuksiin ja tuki tulee järjestää aina oppilaan etu edellä.

Ensisijaisena tukikeinona yleinen tuki kuuluu kaikille. Liikunnassa yleistä tukea ovat esimerkiksi monikanavainen opetusviestintä, liikuntatehtävien eriyttäminen ja tukiopeutus. Yleistä tukea annetaan välittömästi tuen tarpeen ilmetessä ja sitä voidaan antaa ilman pedagogisten asiakirjojen tekoa.

Tehostettu tuki tulee kyseeseen silloin, kun yleinen tuki ei enää riitä oppimistavoitteiden saavuttamiseen. Ennen tehostettuun tukeen siirtymistä tulee tuen tarve selvittää pedagogisessa arvioissa, jonka jälkeen oppilaalle laaditaan oppimissuunnitelma yhdessä opetushenkilöstön, oppilaan ja hänen huoltajansa kanssa. Oppimis-

suunnitelman sisällöt ja tavoitteet määräytyvät opetussuunnitelman mukaan. Tehostetun tuen ero yleiseen tukeen on se, että tuki on suunnitelmallisempaa ja pitkäjänteisempää.

Tukimuodoista erityinen tuki on kaikkein laajin. Erityisen tuen päätös tehdään pedagogisen selvityksen pohjalta moniammatillisessa yhteistyössä. Päätöksen jälkeen oppilaalle laaditaan henkilökohtainen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma (HOJKS). Tässä asiakirjassa voidaan laatia oppilaalle henkilökohtaisia tavoitteita poiketen yleisestä opetussuunnitelmasta, mikäli erityisen tuen päätöksessä on päätetty oppilaan yksilöllisestä oppimäärästä. Yleisen tuen keinojen lisäksi erityisen tuen päätös antaa myös mahdollisuuden kokoaikaiselle erityisopetukselle tai -luokassa opiskelulle. Liikunnanopetuksen osalta ei ole tutkittua tietoa siitä, kuinka paljon erilaisia tuen muotoja kouluissa käytetään.

Kolmiportaisen tuen laadukkaan toteutumisen edellytyksenä on moniammatillinen yhteistyö opettajien, oppilashuollon ja kouluterveydenhuollon kesken. Lisäksi yhteistyö esimerkiksi urheiluseurojen ja -järjestöjen kanssa auttaa monipuolisen ja laadukkaan liikunnanopetuksen toteutuksessa. Koululiikunnan tuen näkökulmasta oiva esimerkki moniammatillisesta yhteistyöstä ovat motoriikan tukikerhot. Ensin lasten motorisia haasteita ja tuen tarpeita on tunnistettu huoltajien, luokanopettajien, erityisopettajien, liikunnanopettajien ja mahdollisten oppilaiden parissa toimivien terapeuttien ja terveydenhuollon ammattilaisten yhteistyössä. Tuen tarpeen tunnistamisen jälkeen oppilaat osallistuvat koulupäivän yhteydessä järjestettävään tukikerhoon, jossa lasten motorisia taitoja harjoittavaa kerhotoimintaa järjestävät yhteistyössä esimerkiksi kunnan koululiikunnan ohjaaja ja koulun erityisopettaja.

Liikkuva koulu ja Liikkuva opiskelu -ohjelmat ovat lisänneet kunnan sisäistä käytännön yhteistyötä. Niiden kautta esimerkiksi kuntien koululiikunnanohjaajat ovat olleet tekemässä koulu- ja opiskelupäivistä liikunnallisempia. Samoin Suomen harrastamisen malli on tuonut maksuttomat liikuntaharrastukset koulupäivien yhteyteen, mikä osaltaan on madaltanut tukea tarvitsevien lasten osallistumista liikuntaan.

Yhdenvertaisuutta edistävät ratkaisut

Oppilaan yksilöllisiin tarpeisiin sopivat liikunnan apu- ja toimintavälineet tukevat oppilaan osallisuutta ja yhdenvertaista osallistumista koulutukseen. On oppilaita, jotka tarvitsevat osallistuakseen käyttöönsä sopivan apu- tai toimintavälineen. Opetuksen järjestäjän tulee tarjota tarvittavat apuvälineet oppilaille, jotka

niitä tarvitsevat. Apu- ja toimintavälineiden vuokraamisessa Välineet.fi-verkkosivusto auttaa löytämään oppilaan tarpeisiin sopivan välineen.

Kunnan omat yhteiskäyttövälineet ovat hyvä ja taloudellisesti kannattava tapa lisätä yhdenvertaisuutta ja osallisuutta (Tauria ym. 2021). Esimerkiksi Tampereella opetustoimi on hankkinut omia liikunnan apuvälineitä alueen koulujen yhteiskäyttöön. Kuntien lisäksi myös esimerkiksi LIITO ry:n paikallisyhdistykset voivat edistää yhdenvertaisuutta hankkimalla alueensa jäsenten käyttöön soveltavan liikunnan välineistöä. Suomen keskeisimmät apu- ja toimintavälineitä vuokraavat tahot, Kehitysvammaisten tukiliiton Malike-toiminta ja Suomen Paralympiakomitean Soveltavan liikunnan apuvälinetoiminta ovat laatineet *Osallistumista edistäviä apuvälineitä kouluihin ja kuntiin* -oppaan (päivitetty 10/2021). Oppaaseen on koottu kunnille ja kouluille tietoa apuvälineistä ja välineiden jälleenmyyjistä helpottamaan yhteiskäyttöön soveltuvien välineiden hankintaa.

Toisinaan esteettömyys haittaa koululiikuntaan tai vapaa-ajan liikuntaan osallistumista. Koulujen, koulupihojen ja esimerkiksi lähiliikuntapaikkojen rakentaminen ja muutostyöt ovat kuntien käsissä. Jotta kuntien ylläpitämiä liikuntapaikkoja voitaisiin hyödyntää mahdollisimman laajasti opetus- ja harrastusryhmissä, tulee liikuntapaikkojen esteettömyys huomioida jo suunnitteluvaiheessa. Suunnitteluvaiheen yhteistyö koulujen ja kunnan toimijoiden kesken edistää työ- ja oppimisympäristöjen toimivuutta myös vapaa-ajan harrastusten ja tapahtumien monipuolisina toimintaympäristöinä. Samoin viestinnän tulee olla saavutettavaa, jotta tieto liikuntapaikoista ja harrastamisen mahdollisuuksista saavuttaa kaikki kuntalaiset.

Kuva: Ville Muranen, Malike

Muistilista kuntiin

Paikallista tilannetta voi hahmottaa kysymällä onko kunnassa...

- opettajien ja koulun henkilökunnan mahdollista saada täydennyskoulutusta?
- oppilaitoksilla voimassa oleva yhdenvertaisuussuunnitelma?
- tehty asianmukaiset, kulloisessakin tilanteessa tarvittavat, kohtuulliset mukautukset, jotta oppilas, jolla on vamma, voi saada yhdenvertaisesti koulutusta muiden kanssa?
- tehty moniammatillista yhteistyötä opettajien, oppilashuollon ja kouluterveydenhuollon kesken kolmiportaisen tuen laadukkaan toteutumisen takamiseksi?
- tehty moniammatillista yhteistyötä koulun sisäisten toimijoiden lisäksi urheiluseurojen ja -järjestöjen kanssa?
- lainattavissa liikunnan apu- ja toimintavälineitä koulujen ja oppilaiden käyttöön eri vuodenaikoina?
- tehty liikuntapaikkarakentamisen suunnitteluvaiheen yhteistyötä koulujen ja kunnan toimijoiden kesken?

Pedagoginen osaaminen

Liikunnan eriyttäminen

Inklusio on osallistumisen ja oppimisen esteiden poistamista. Oppilaiden tuen tarpeet ovat moninaiset, jolloin inklusion toteuttamisenkin tulee olla monipuolista riippuen tuen tarvisijasta. Inklusiivisten liikuntatuntien toteuttaminen vaatiikin toteuttajaltaan laajaa pedagogista osaamista. Erilaisia pedagogisia malleja on kehitetty liikunnan suunnittelun ja toteutuksen avuksi; ryhmästä ja ryhmän yksilöistä riippuu, millaisia toimia osallistumisen edistämiseksi tulee tehdä.

Inklusiopiirakka (Alanko ym. 2004; Valteri 2019) on käyttökelpoinen apuväline monipuolisen liikunnanopetuksen ja -ohjauksen toteuttamiseen. Inklusiopiirakassa liikunta jaetaan avoimeen, sovellettuun, rinnakkaiseen ja erilliseen toimintaan. Keskiössä kulkevat mukana soveltava liikunta ja paraurheilu muistutamassa siitä, että paraurheilulajien vaikutteita ja välineitä voidaan sisällyttää kaikkeen toimintaan.

Avoimessa toiminnassa kaikki osallistuvat lähtökohteisesti samaan peliin tai leikkiin. *Sovelletussa toiminnassa* tehdään yhteistä tehtävää hyödyntäen soveltamisen keinoja. *Rinnakkaisessa toiminnassa* tehtävän tavoite on sama, mutta tarjolla on useampia suoritusvaihtoehtoja. *Erillistä toimintaa* toteuttaessa toimitaan soveltavan liikunnan tai paraurheilun omissa ryhmissä. Valteri on rakentanut inklusiopiirakkaa hyödyntäen *Iloon yli*

esteiden -ideapankin (Valteri 2019). Ideapankista löytyy käytännössä toteutettuja harjoitteita, pelejä, leikkejä ja hyväksi koettuja käytänteitä liikunnan toteuttamiseen.

Australian urheilukomissio (Australian Sports Commission s.n.) on kehittänyt soveltavan liikunnan suunnittelun ja toteuttamisen avuksi TREE-mallin, joka jakautuu neljään osa-alueeseen: *Teaching style* (opetustapa), *Rules and Regulations* (säännöt), *Equipment* (välineet) ja *Environment* (ympäristö). Opetustapojen vaihtelu ja monikanavainen viestintä tukevat kaikkien oppilaiden osallistumista. Sääntöjä voidaan helpottaa tai vaikeuttaa riippuen oppilaiden taidoista. Välineiden kokoa, muotoa ja määrää vaihtamalla eri tasoiset oppilaat saavat harjoitella omalla tasollaan. Ympäristöä voidaan muokata muun muassa rajaamalla tai rauhoittamalla tilaa ja viemällä liikuntaryhmä liikkumaan eri liikuntaympäristöihin kuten ulkoilualueille ja uimahalliin.

Arviointi

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (POPS 2014) mukaan liikunnan opetuksessa ja arvioinnissa tulee huomioida oppilaan terveydentila ja erityistarpeet. Osa arviointia on myös oppilaan tuen tarpeen arvioiminen. Esimerkiksi vuosiluokilla 1–2 on tärkeää tunnistaa motorisen oppimisen vaikeudet, joilla voi olla yhteyttä muihin oppimisen haasteisiin (POPS 2014). Motorisen oppimisten vaikeuksien tunnistamisessa ja tuen tarpeen arvioinnissa opettaja voi käyttää apuna esimerkiksi motorikan MOQ-T-arviointilomaketta (Asunta ym. 2017). Oppilaiden toimintakyvyn ja tuen tarpeen arvioinnissa oiva väline on myös Move!-mittausmenetelmä ja sen sovelletut mittaukset. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että Move!-mittaukset eivät saa vaikeuttaa liikunnan oppiaineen arvosanaan.

Liikunnan arviointi kohdistuu oppimiseen ja työskentelytaitoihin. Oppilaan terveydentila ja erityistarpeet on huomioitava arvioinnissa käyttämällä menetelmiä, joiden avulla oppilas pystyy näyttämään parhaan mahdollisen osaamisensa (POPS 2014). Tällaisia menetelmiä ovat muun muassa opettajan tekemät havainnot tuntien aikana ja oppilaan oma itsearviointi. Joskus parhaan osaamisen näyttäminen voi vaatia omaa aikaa ja paikkaa.

Muutamissa kunnissa on kokeilut esimerkiksi KouluPT (Personal Trainer) -toimintaa, jossa oppilas voi suorittaa osan liikuntatunneista yksilöllisessä ohjauksessa. Jos oppilas ei tuetustikaan näytä saavuttavan arvosanaa 5, oppimäärä voidaan yksilöllistää. Tällöin hänelle tehdään erityisen tuen päätös yksilöllisellä oppimäärällä. Silloin oppilaalle määritellään yksilölliset

tavoitteet, joihin arviointi suhteutuu. Jos oppilaan ei ole mahdollista opiskella yksilöllistettyjä oppimääriä esimerkiksi vaikean kehitysvamman tai muun vakavan vamman tai sairauden vuoksi, siirtyy hän opiskelemaan toiminta-alueittain. Tämä tarkoittaa liikunnan osalta muun muassa kehon hahmottamisen ja perusmotoristen taitojen harjoittamista.

Vilma Pikkupeura, yliopistonopettaja, liikuntatieteellinen tiedekunta, Jyväskylän yliopisto

Anni Lindeman, yliopistonopettaja, liikuntatieteellinen tiedekunta, Jyväskylän yliopisto

Terhi Huovinen, Lehtori, liikuntatieteellinen tiedekunta, Jyväskylän yliopisto

Suuret kiitokset Koululiikuntaa kaikille -täydennyskoulutuksen asiantunteville kouluttajille ja koulutuksen yhteistyökumppaneille. Koulutusta ovat yhteistyössä järjestäneet Suomen Paralympiakomitea ry, Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Likes, Opetus- ja ohjauskeskus Valteri ja Kehitysvammaisten Tukiliiton Malike-toiminta. Rahoittajana on toiminut Opetushallitus. Muita yhteistyötahoja ovat olleet Liikkuva koulu -ohjelma, Liikunnan ja terveystiedon opettajat, LIITO ry, Soveltava liikunta Soveli ry ja Suomen CP-liitto.

Lähteet

- Alanko, R., Remahl, V. & Saari, A. 2004. Ota minut mukaan. Eritystukea tarvitseva lapsi leikki- ja liikuntaryhmässä. Opas. Viitattu 16.1.2023. Saatavilla: https://www.paralympia.fi/images/ota_minut_mukaan_2004.pdf.
- Asunta, P., Viholainen, H., Ahonen, T., Cantell, M., Westerholm, J., Schoemaker, M. M. & Rintala, P. 2017. Reliability and validity of the Finnish version of the motor observation questionnaire for teachers. *Human Movement Science*, 53, 63–71.
- Australian Sports Commission s.a. Sports Ability. Using TREE. Viitattu 10.1.2023. Saatavilla: https://www.sportaus.gov.au/sports_ability/using_tree.
- CRPD, Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista 2016. 27/2016.
- Hirvensalo, M., Lintunen, T., Rantanen, T. 2000. The continuity of physical activity – a retrospective and prospective study among older people. *Scand J Med Sci Sports*. 2000 Feb;10(1), 37–41. doi: 10.1034/j.1600-0838.2000.010001037.x. PMID: 10693611.
- Laine, A., Salin, K. & Juutinen, T. 2021. Liikunta-alan korkeakoulutetut työllistyvät hyvin. *Liikunta ja Tiede*, 58(4), 47–51.
- Tauria, T., Tero, S., Tulasalo, A. & Parviainen, J. 2021. Osallistumista edistäviä apuvälineitä kuntiin ja kouluihin. Kehitysvammaisten tukiliitto ry/ Malike ja Suomen Paralympiakomitea/SOLIA. Viitattu 16.1.2023. Saatavilla: <https://www.tukiliitto.fi/uploads/2021/09/45e7a345-osallistumista-edistavia-apuvälineita-kuntiin-ja-kouluihin-opas-web-002.pdf>.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (POPS) 2014. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2014:96.
- Perusopetuslaki 628/21.8.1998
- Tilastokeskus 2022. Oppimisen tuki. Viitattu 10.1.2022. Saatavilla: <https://stat.fi/julkaisu/cktyiw7xc2e8w0c586gqxm122>
- Valteri 2019. Iloon yli esteiden ideapankki avattu. Verkkosivu. Viitattu 20.2.2023. Saatavilla: <https://www.valteri.fi/iloon-yli-esteiden-ideapankki-avattu/>.
- Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014.